

Možnosti řešení a prevence šikany na základní škole

Světla Polomíková

Bakalářská práce
2010

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta humanitních studií

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta humanitních studií
Ústav pedagogických věd
akademický rok: 2009/2010

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Světlá POLOMÍKOVÁ**
Studijní program: **B 7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obor: **Sociální pedagogika**

Téma práce: **Možnosti řešení a prevence šikany na základní škole**

Zásady pro vypracování:

Zpracování teoretické části.

Vymezení pojmů a teoretických východisek z oblasti prevence a řešení šikany.

Příprava metodiky výzkumné části.

Realizace kvalitativního výzkumu: Jak pedagogové na základních školách vnímají a řeší šikanu.

Zpracování a vyhodnocení získaných dat, včetně jejich interpretace.

Prezentace výsledků výzkumu, jejich shrnutí a doporučení pro praxi.

Rozsah práce:

Rozsah příloh:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

BENDL, S. Prevence a řešení šikany ve škole. Praha: ISV nakladatelství, 2003. ISBN 80 86642-08-9

ERB, H. H. Násilí ve škole a jak mu čelit. Praha: Amulet, 2000. ISBN 80-86299-22-8

KOLÁŘ, M. Bolest šikanování. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7178-409-5

PÖTHE, P. Dítě v ohrožení. Praha: G plus G, 1999. ISBN 80-86103-21-8

SPURNÝ, J. Psychologie násilí. Praha: Eurounion, 1996. ISBN 80-85858-30-4

Vedoucí bakalářské práce:

PhDr. Ivana Marášková
Ústav pedagogických věd

Datum zadání bakalářské práce:

15. února 2010

Termín odevzdání bakalářské práce:

7. května 2010

Ve Zlíně dne 15. února 2010

prof. PhDr. Vlastimil Švec, CSc.
děkan

Mgr. Soňa Vávrová, Ph.D.
ředitelka ústavu

PROHLÁŠENÍ AUTORA BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Beru na vědomí, že

- odevzdáním bakalářské práce souhlasím se zveřejněním své práce podle zákona č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, bez ohledu na výsledek obhajoby ¹⁾;
- beru na vědomí, že bakalářská práce bude uložena v elektronické podobě v univerzitním informačním systému dostupná k nahlédnutí;
- na moji bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, zejm. § 35 odst. 3 ²⁾;
- podle § 60 ³⁾ odst. 1 autorského zákona má UTB ve Zlíně právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla v rozsahu § 12 odst. 4 autorského zákona;
- podle § 60 ³⁾ odst. 2 a 3 mohu užít své dílo – bakalářskou práci - nebo poskytnout licenci k jejímu využití jen s předchozím písemným souhlasem Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně, která je oprávněna v takovém případě ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které byly Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně na vytvoření díla vynaloženy (až do jejich skutečné výše);
- pokud bylo k vypracování bakalářské práce využito softwaru poskytnutého Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně nebo jinými subjekty pouze ke studijním a výzkumným účelům (tj. k nekomerčnímu využití), nelze výsledky bakalářské práce využít ke komerčním účelům.

Prohlašuji, že

- elektronická a tištěná verze bakalářské práce jsou totožné;
- na bakalářské práci jsem pracoval samostatně a použitou literaturu jsem citoval. V případě publikace výsledků budu uveden jako spoluautor.

Ve Zlíně 27.4.2010

Polomiková Petra

1) zákon č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, § 47b Zveřejňování závěrečných prací:

(1) Vysoká škola nevýdělečně zveřejňuje disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce, u kterých proběhla obhajoba, včetně posudků oponentů a výsledku obhajoby prostřednictvím databáze kvalifikačních prací, kterou spravuje. Způsob zveřejnění stanoví vnitřní předpis vysoké školy.

(2) Disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce odevzdané uchazečem k obhajobě musí být též nejméně pět pracovních dnů před konáním obhajoby zveřejněny k nahlázení veřejnosti v místě určeném vnitřním předpisem vysoké školy nebo není-li tak určeno, v místě pracoviště vysoké školy, kde se má konat obhajoba práce. Každý si může ze zveřejněné práce pořizovat na své náklady výpisy, opisy nebo rozmnoženiny.

(3) Platí, že odevzdáním práce autor souhlasí se zveřejněním své práce podle tohoto zákona, bez ohledu na výsledek obhajoby.

2) zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 35 odst. 3:

(3) Do práva autorského také nezasahuje škola nebo školské či vzdělávací zařízení, užije-li nikoli za účelem přímého nebo nepřímého hospodářského nebo obchodního prospěchu k výuce nebo k vlastní potřebě dílo vytvořené žákem nebo studentem ke splnění školních nebo studijních povinností vyplývajících z jeho právního vztahu ke škole nebo školskému či vzdělávacímu zařízení (školní dílo).

3) zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 60 Školní dílo:

(1) Škola nebo školské či vzdělávací zařízení mají za obvyklých podmínek právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla (§ 35 odst.

3). Odpírá-li autor takového díla udělit svolení bez vážného důvodu, mohou se tyto osoby domáhat nahrazení chybějícího projevu jeho vůle u soudu. Ustanovení § 35 odst. 3 zůstává nedotčeno.

(2) Není-li sjednáno jinak, může autor školního díla své dílo užit či poskytnout jinému licenci, není-li to v rozporu s oprávněnými zájmy školy nebo školského či vzdělávacího zařízení.

(3) Škola nebo školské či vzdělávací zařízení jsou oprávněny požadovat, aby jim autor školního díla z výdělku jím dosaženého v souvislosti s užitím díla či poskytnutím licence podle odstavce 2 přiměřeně přispěl na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložily, a to podle okolností až do jejich skutečné výše; přitom se přihlédne k výši výdělku dosaženého školou nebo školským či vzdělávacím zařízením z užití školního díla podle odstavce 1.

ABSTRAKT

Tato bakalářská práce pojednává o dětské oběti šikany, o příčinách agresivního chování dětí, vyšetřování a řešení šikany a také se zabývá její prevencí. V teoretické části jsem se zaměřila na diagnostiku, řešení, vyšetřování a prevenci šikany. V praktické části na postoj pedagogů základních škol v této problematice.

Klíčová slova: šikana, oběť, agresor, prevence, řešení, výchova, pedagog, vyšetřování

ABSTRACT

This bachelor thesis is dealing with the children victims of chicane, further about aggressive behaviour of children and its cause, last but not least the investigation and solution of chicane and in the end the prevention of chicane. I focused on diagnosis, solution and prevention of chicane in the theoretical part. In practical part I focused on the attitude of pedagogue in the primary schools.

Keywords: chicane, victim, aggressor, prevention, solution, education, pedagogue, investigation

„Svět není ohrožen lidmi, kteří jsou zlí, ale těmi, kteří ke zlu svolí.“

Albert Einstein

„Stát na straně dobra je výsadou těch, kteří k tomu mají dost odvahy a síly.“

Jonathan Godman

Děkuji paní PhDr. Ivaně Maráškové za velmi užitečnou a příjemnou metodickou pomoc, kterou mi poskytla při zpracování této bakalářské práce.

Dále děkuji všem, kteří byli ochotni odpovídat na mé výzkumné otázky a především celé mé rodině, která mi byla velkou oporou.

Prohlašuji, že jsem tuto práci zpracovala samostatně a veškeré materiály, které jsem při jejím vypracování použila, jsem uvedla v seznamu literatury.

Ve Zlíně 15. dubna 2010

Světla Polomíková

OBSAH

ÚVOD	9
I TEORETICKÁ ČÁST	10
1 CO JE TO ŠIKANA?	11
1.1 VZNIK, VÝVOJ A ETIOLOGIE ŠIKANY	12
1.2 VÝVOJOVÉ STUPNĚ ŠIKANY A JEJÍ DRUHY	13
1.3 PROČ DĚTI UBLÍŽUJÍ SVÝM VRSTEVNÍKŮM	18
1.3.1 Typy agresorů	19
1.3.2 Typické oběti šikanování.....	21
1.4 JAK ROZPOZNAT ŠIKANU A DŮSLEDKY NÁSILÍ.....	22
2 VYŠETŘOVÁNÍ ŠIKANY	24
2.1 PROČ DĚTI O ŠIKANĚ NEMLUVÍ.....	24
2.2 CO DĚLAT, KDYŽ MÁME PODEZŘENÍ NEBO ZJISTÍME, ŽE JE NAŠE DÍTĚ ŠIKANOVÁNO	24
2.3 JAK VYŠETŘOVAT ŠIKANY – PRO UČITELE.....	25
3 ŘEŠENÍ ŠIKANY	27
3.1 PŘEKÁŽKY ŘEŠENÍ ŠIKANY	27
3.2 ŘEŠENÍ ŠIKANY PRO RODIČE	28
3.3 ŘEŠENÍ ŠIKANY Z POHLEDU UČITELE	29
4 PREVENCE ŠIKANY	31
4.1 INSTITUCE A OBČANSKÁ SDRUŽENÍ ZABÝVAJÍCÍ SE PREVENCÍ A ŘEŠENÍM ŠIKANY	32
II PRAKTICKÁ ČÁST	34
5 VÝZKUMNÝ PROBLÉM A CÍL VÝZKUMU	35
5.1 POUŽITÉ METODY	35
5.2 CHARAKTERISTIKA VÝZKUMNÉHO VZORKU.....	36
5.3 ORGANIZACE A PRŮBĚH VÝZKUMU.....	38
5.4 VÝSLEDKY VÝZKUMU	39
6 ZÁVĚR VÝZKUMU	45
6.1 DOPORUČENÍ PRO PRAXI.....	46
ZÁVĚR	48
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	50
SEZNAM POUŽITÝCH SYMBOLŮ A ZKRATEK	52

ÚVOD

Ve své bakalářské práci se zabývám problematikou šikany u dětí navštěvujících základní školu. Mohlo by se zdát, že šikana je „otřepané“ téma, o kterém přece všichni všechno již vědí, a proto není nutné o něm stále mluvit, ale opak je pravdou. Je stále mnoho dětí, rodičů, vychovatelů, pedagogů, spolužáků, atd., kteří nevědí, jak se při podezření na takovéto násilí zachovat. Pro dětské oběti je to hodně citlivé téma, o kterém mají strach mluvit, a proto také zůstávají často se svou bolestí samy. I přesto, že šikana již není „tabuizována“, se najde mnoho lidí, kteří před ní zavírají oči a dělají, jako že se nic mimořádného neděje. Psychické a fyzické násilí zanechává na dětech často nerasmazatelné stopy, jak fyzické, tak psychické, s kterými pak dítě musí žít. Děti, které se se šikanou setkaly, jak v pozici oběti, agresora či přihlížejícího, potřebují pomoci a to od všech svých blízkých. Někteří pedagogové i rodiče jsou toho názoru, že šikana tu byla vždy, tak proč ji najednou řešit. Avšak případy, ke kterým dochází v současnosti, jsou často otřesné a mohou končit sebevraždou oběti. Palčivou otázkou zůstává, co vyroste z dětí, které byly aktéry šikany, či přihlížejícím davem ve třídě.

Cílem mé práce je ukázat, jak šikana vzniká, jak ji rozpoznáme, způsoby jak ji vyšetřovat a řešit, a také jak tomuto chování předejít. Důkladnou a kvalitní prevencí by bylo možné šikaně předcházet nebo ji hned při jejím počátku podchytit a zastavit. Dalším významným aspektem, který přispívá k prevenci násilí, je výchova v rodině. Citlivá, láskyplná a morální výchova, která dětem určuje pevné hranice chování, jak vůči sobě, tak vůči ostatním, je tím nejlepším předpokladem ke správnému vývoji dětské osobnosti.

V praktické části se zabývám názory, přístupy a zkušenostmi pedagogů základních škol s problematikou šikany. Zajímá mě, zda mají o téma šikany zájem, jestli se setkali ve své praxi s tímto problémem, jak by postupovali při zjišťování šikany a zda se zabývají preventivní činností.

V závěru bych chtěla zjistit, jakým způsobem přistupují pedagogové základních škol k problematice šikanování.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1 CO JE TO ŠIKANANA?

Šikana je forma nemocného neboli patologického chování, kdy jsou porušována školní pravidla nebo se dokonce jedná o trestné činy. Hlavními vnějšími rysy jsou: Pokud jeden nebo skupina dětí záměrně, často ubližuje a zotročuje vrstevníka či vrstevníky za použití agresivního a manipulativního chování. (Kolář, 2005)

„Šikana ve školách existovala vždycky a mnozí ji považují za přirozenou součást života. Ale fakt, že šikanování už vedlo k mnoha sebevraždám, násilným útokům a vraždám, by měla naše společnost brát jako výstražný signál. Šikana je příznak dysfunkčního školního systému.“ (Fiedlová, 2009, 24)

Hranici mezi nevinným škádlením a šikanou je velmi těžké určit. Pedagog se často stane svědkem ubližování jednoho studenta druhému, kdy agresivnější z této dvojice vidouc učitele tvrdí, že to byla jen hra a oběť i zbytek třídy se k tomuto tvrzení přidávají. „Neviditelné“ příznaky šikany, jako jsou ponižování, pomluvy, nadávky jsou často považovány za naprostou součást komunikace ve třídě. (Bendl, 2003)

„Násilí je často následkem potlačovaných, bagatelizovaných, neřešených, eskalujících, vnitřních psychických či sociálních konfliktů. Emocionálně zaměřená interpretace konfliktů bez násilí je osvědčeným prostředkem, jak se s násilím vypořádat.“ (Herzog, 2009, 45)

Ubližování je mezi dětmi všudypřítomné a dochází k němu každý den. Nejdříve se jedná o pomlouvání, urážení a nadávky, které jsou pro dítě velmi bolestné. Jedinci, kteří nejsou schopni se takovému jednání postavit, se postupně stanou obětí násilnějších činů. Násilí se musí co nejdříve potlačit. (Erb, 2000)

„Šikanování je hra, v níž některé děti systematicky zneužívají svou moc. Útočníci na začátku každého školního roku vyrazí hledat vhodné oběti. Hra šikanování může probíhat po delší časové období, někdy celá léta, se stejnými hráči, nebo oběť může postupně čelit sérii útočníků. Některé děti se pravidelně stávají oběťmi a jiné jsou sérioví útočníci. Další děti se mění z oběti v útočníka a naopak, podle situace.“ (Fiedlová, 2009, 30)

Šikanování může mít různé podoby. Od bití a kopání, přes odebírání svačín, peněz až k zahanbování před celou třídou či shazování ze schodů nebo zamykání na záchodě. Mnohdy se jedná o citové vydírání, ignorování oběti až zničení její sebedůvěry. (Gajdošová, Herényiová, 2006)

„Pod pojmem šikana nebo šikanování mezi dětmi se rozumí široký okruh chování dítěte nebo skupiny dětí s cílem ohrožit, zastrašit, ponížit nebo jinak ublížit jinému dítěti nebo skupině dětí. Šikana zahrnuje slovní ponižování, nadávání a neustálé kritizování, výsměch, hrubé žertování, vydírání, omezování svobody, pohrdání, poškozování oděvu a osobních věcí, tělesné napadání.“ (Pöthe, 1999, 140)

Děti mají rády a váží si svých spolužáků, pokud jsou kamarádští, na nic si „nehrají“, jsou otevření a umí se bránit. Avšak ani vstřícné a kamarádké dítě nemusí být ušetřeno setkání se šikanou. Z tohoto důvodu je nemálo dětí, přicházejících denně do školy, vystrašeno a nevědí, co dělat. (Fieldová, 2009)

K násilí ve škole dochází na místech, na kterých agresor nepředpokládá, že bude při ubližování oběti přistižen pedagogem. K šikaně také dochází ve třídě, před zraky ostatních žáků, kteří oběti nepomohou, nebo jim situace připadá zábavná. (Říčan, 1995)

Násilí je chování, kterému se učíme a chováme se podle něj, když zjistíme, že je to pro nás výhodné. Násilník se z dítěte stane postupně, na základě opakovaného násilného jednání, které bylo pro něj úspěšné. (Říčan, Janošová, 2010)

Chování, které nám šikanu může připomínat, označujeme jako škádlení neboli teasing. Příkladem je, že chlapec provokuje děvče, dívka křičí, směje se, následně si může stěžovat učiteli, ale z jejího chování je vidět, že jí toto provokování není nepříjemné. (Martínek, 2009)

Šikana je bezmoc. Bezmoc oběti i jeho okolí. Šikana je také strach, ukrutný strach, co bude za chvíli, zítra, pozítří... Je to strach oběti, že bude zase bita nebo že se přijde na to, že se bojí, a proto trpí. Rodiče posílají své děti do školy se vzdělávat, ne bít spolužáky nebo být jinými bití. „Strašák“ jménem šikana nedá spát rodinám, jejichž dětem bylo ubližováno. A agresori si ani neuvědomují, co způsobují, chybí jim cit, empatie a morálka.

1.1 Vznik, vývoj a etiologie šikany

Aby mohla šikana vzniknout, musíme mít agresora, oběť a prostředí, ve kterém k ní může docházet. Tato velmi závažná společensky nebezpečná forma chování poškozují oběť jak fyzicky, tak psychicky. V jejích posledních stádiích může dojít až k úplnému psychickému zlomení oběti s následkem např. sebevraždy, celoživotní fobie z lidí, atd. Proto ji

nesmíme přehlížet, zlehčovat, ani čekat „až to přestane anebo až se to samo vyřeší“. (Kolář, 2005)

1.2 Vývojové stupně šikany a její druhy

Abychom mohli se šikanou pracovat, musíme ji umět rozpoznat. A to co možná nejdříve. Šikana může vzniknout v každé skupině (i zdánlivě zdravé), pokud se k ní naskytnou vhodné podmínky. Musíme znát a umět vnímat varovné signály přítomnosti šikany, abychom mohli včas zasáhnout. (Kolář, 2005)

Vývojové stupně šikany

1. stupeň – ostrakismus

Ostrakismus je lehké, většinou psychické násilí, např. různé intriky, pomluvy, rádo-by legrácky, odmítání spolužáky, přehlížení, slovní útoky na žáky, kteří jsou neoblíbeni a nemají ve skupině žádný vliv. Jedná se o počátek šikany. Agresor zkouší, co bude oběť dělat, zda se bude bránit a pokud neucítí odpor, jeho pozice i chuť ubližovat a povyšovat se poroste. Kolem agresora se začne vytvářet skupina s ním sympatizující a odstrkující oběť. Skupina s obětí nekomunikuje, povyšuje se nad ni a baví se na její účet. Takto ostrakizovaný jedinec se nedokáže účinně bránit a přijímá roli utlačovaného. Jedná se většinou o lidi méně oblíbené, „černé ovce“, outsidersy apod. Např. mnohdy stačí, když pedagog vytkne žákovi nějaký jeho nedostatek, veřejně ukáže na jeho slabinu, poníží jeho osobnost, apod. Žák se tímto dostane na okraj skupiny a stává se snadným terčem pro agresory.

V této fázi je velmi těžké šikanu rozpoznat. Jen velmi vnímavé okolí je schopné vypořádat změnu v chování oběti.

2. stupeň – tvrdší fyzická agrese, manipulace

– psychické násilí přerůstá v násilí fyzické

Nejčastější příčiny jsou:

a) ve vypjatých situacích, kdy ve skupině stoupá nervozita, si spolužáci začnou na ostrakizované oběti vybíjet své nepříjemné pocity,

b) v případě, že skupina tráví spoustu času pohromadě (např. na výletech, na horách apod.) a začne se nudit, může dojít k přitvrzení „zábavy“ na úkor nejslabšího článku skupiny – oběti,

c) ve skupině je více výrazně agresivních jedinců a ti berou, jako samozřejmost uspokojovat své potřeby násilím.

V této fázi agresor zažívá jak moc mu chutná, když ubližuje, zastráše a bije ustrašeného slabocha. Zažívá moc nad druhými a zjišťuje, že to v něm vyvolává velmi příjemné pocity.

Pokud ve skupině nejsou pevné kamarádké vztahy, soudržnost, pevné pozitivní morální hodnoty a negativní postoje k násilí, pokud je skupina vůči ubližování nějakým způsobem oslabena a jsou pokusy o šikanování trpěny, lze předpokládat, že tady bude k násilí docházet a může se tu i dále rozvíjet.

Samozřejmě se tato situace může pedagogickým působením napravit a se skupinou pracovat tak, aby v ní byly zdravé vztahy a správné morální hodnoty.

V žádném případě ji nesmíme nechat napospas samu sobě, protože sama se nevyléčí.

3. stupeň – tvorba jádra

– seskupování asociálních agresivních jedinců, kteří násilím uspokojují svoje potřeby.

K tomuto stupni dochází, pokud se nezamezí počátečnímu fyzickému násilí a z agresorů se utvoří drsné jádro, které spolupracuje a promyšleně, pravidelně ubližuje oběti (obětem) již ne nahodile, ale zcela cíleně.

V počátcích tohoto stádia si skupina agresorů vybírá zaručené cíle, jedince již dříve šikanované, tzn. osvědčené slabé oběti.

Skupina je již zhruba rozdělena na menší skupiny. Pokud je jedna skupinou silně pozitivní může dojít k rovnováze, vyrovnání sil a k pozastavení násilí. Toto však může narušit příchod nového agresora nebo typického outsidera do skupiny.

Pozitivní skupiny, jejichž členové jsou charakterově slušní, vznikají málo a mají mnohem těžší pozici než jejich agresivní protivníci, kteří nedodržují žádná pravidla ani

normy. A protože charakterní jedinec dodržuje i to, že se přece nežaluje, nechává tím neomezený prostor pro agresory.

4. stupeň – většina ve skupině přijímá normy agresorů

– nastává, když se nevytvoří silná pozitivní podskupina, která by se agresorům postavila a zastavila jejich násilí, tím má nezdravé agresivní jádro možnost nerušeně sílit a pokračovat ve své činnosti a jejich normy se stávají nepsaným zákonem. Málokdo se dokáže vůdcům postavit.

Celá skupina se rychle mění, je podrobena vůdcům – agresorům. Navenek vypadá celá skupina pořád stejně, ale uvnitř je „nahlodána“ nepsanými zákony agresorů.

Slova pedagogů přestávají platit.

Hodní jedinci se začnou chovat brutálně, aktivně se účastní týrání na spolužácích a prožívají při tom radost.

5. stupeň – dokonalá šikana neboli totalita

– v tomto stádiu jsou zcela přijaty zákony agresorů všemi členy skupiny. Skupina je rozdělena na agresory a oběti, dochází k vykořisťování, dle Michala Koláře jsou to otroci a otrokáři.

Agresoři se považují za nadlidi, vůdce, panovníky, ... a své týrané spolužáky nazývají nevolníky, poddanými, otroky apod. Mají dopodrobna vypracovanou ideologii, využívají na svých obětech vše, co se dá použít: materiální majetek (peníze, osobní věci), inteligenční schopnosti, znalosti, fyzické tělo, atd.

Čím déle k totální šikaně dochází, tím roste a zdokonaluje se násilí. Agresoři ztrácí veškeré zábrany, smysl pro skutečnost a stávají se na násilí závislí. V takové skupině vládne zlo podobné fašismu. Otrokáři ponižují své oběti, působí jim bolest, znásilňují je mnoha způsoby a otroci nejsou schopni se bránit.

Původně neutrální či mírně nesouhlasící členové skupiny jsou stále konformnější, se zájmem přihlížejí a pozorují situaci, případně se stále více aktivně zapojují do týrání nebo už také samostatně šikanování realizují. Brutální násilí se začíná považovat za nor-

mální, dokonce za výbornou legraci. Zbytky lidskosti jsou zasuty, vytěsněny alternativní identitou, přijímající ideologii násilí, v níž není místa pro soucit s utrpením a kde stále chybí pocit viny.

Otroci jsou stále závislejší a ochotnější dělat cokoliv. Neúnosnost utrpení řeší únikem do nemoci, neomluvenou absencí, odchodem ze školy, pokusem o sebevraždu, případně se zhroutí. Někdy se, v důsledku brutálního fyzického násilí a následného těžkého zranění, šikanování provalí.

Prorůstání parastruktury do oficiální školní struktury je poslední metou k absolutnímu vítězství šikanování.

K této totalitní šikaně dochází nejčastěji ve vojenském prostředí, ve věznicích, výchovných ústavech, může se ale vyskytnout i na školách.

Zajímavé je, že hlavní vůdce agresorů je obvykle velitel třídy, např. předseda, výborný student se skvělým přístupem k dospělým, pedagogům, kterým pomáhá a svědomitě plní jimi zadávané úkoly. Je tzv. pravou rukou učitelů a pomáhá při organizaci třídy. A proto „tiché volání SOS“ nenápadného, méně sympatického šikanovaného studenta, který má navíc špatný prospěch, je pedagogem neregistrováno nebo se navíc obrátí proti němu. (Kolář, 2005)

Stupnice šikany

„Tato škála ilustruje progresivní vývoj šikany od neškodného škádlení po napadání a kriminální trestnou činnost.

- Společenské škádlení
- Zraňující popichování
- Nenápadná nepřátelská řeč těla
- Agresivní fyzické chování, např. strkání, bouchání, kopání
- Zlomyslné pomluvy, např. šikana na webu, na chatech
- Sexuální, genderové, rasové či náboženské pronásledování
- Sociální vylučování – osobně, elektronicky
- Mobbing (útoky skupiny na jednotlivce)

- Hazing (ponižující „křtící“ rituály nováčků, mazáctví)
- Vydírání/uplácení
- Telefonické, elektronické napadání
- Poškozování majetku
- Fyzické násilí
- Použití zbraní
- Ublížení na zdraví
- Vražda“ (Fieldová, 2009, 25)

Druhy šikany

Přímé (zjevné) ubližování

Mezi přímé formy patří zjevné odmítání, přehlížení, projevy nerovnoprávnosti, kanadské žerty, vtípkování na úkor oběti, ničení pomůcek, oděvu, zesměšňování, ponižování, omezování, násilí, „dobrovolné“ odevzdávání svačín, peněz, oděvů, atd.

Několik příkladů fyzické agrese: oběť je „oběšována“, škrcena, dušena, je jí vyhrožováno, například vyhozením z okna, je bodána nožem, žiletkou, špendlíky, je obnažována, střílena broky, hromadně kopána, bita, fackována, sprchována ve studené vodě, spoutávána provazy a mnoho dalších „ohavností“. K zastrašování oběti dochází pomocí různých zbraní, vysmíváním se, urážením blízkých oběti a vyhrožováním. Agresor může ničit osobní věci oběti (trhání, pálení, řezání oblečení apod.) nebo si je může přivlastňovat (telefon, hodinky, učebnice, peněženka, atd.). Mnohdy je oběť násilím nucena pít moč, tekutiny, ve kterých je napliváno nebo musí jíst z podlahy apod. Dále může být oběti zakázáno s kýmkoli komunikovat. Je donucena odevzdávat veškeré peníze agresorovi. Nebo je nucena uklízet a pracovat za „šikanovatele“, musí mu napovídat při zkoušení a testech, musí napodobovat a hrát to, co je jí vůdcem poručeno, atd... (Kolář, 2005)

Nepřímé (skryté) ubližování

Mezi nepřímé formy patří pomluvy, nezájem okolí, opovrhování, vyloučení oběti z kolektivu, apod. (Kolář, 2005)

1.3 Proč děti ubližují svým vrstevníkům

Kde se berou ti, kteří jsou schopni ubližovat druhým? Jsou to od narození agresivní jedinci? Jsou úplně odlišní? Nebo jsou to obyčejné děti, třeba takové, jaké máme doma? Někteří odborníci tvrdí, že agresori, kteří ubližují ostatním, jsou agresivní psychopati. Za psychopaty jsou však často označovány i oběti tohoto násilí, ne za agresivní, ale za astenické. Nebo také za lidi, kteří zdárně neprošli přírodním a společenským výběrem. To by ovšem znamenalo, vzhledem k četnosti výskytu šikany, že školu navštěvují pouze psychopati a normální děti do ní nesmí. (Kolář, 2005)

Faktory přispívající ke vzniku násilí

Mezi rizikové faktory, které přispívají ke vzniku násilí, patří pohlaví, utrpěné násilí, oddanost k autoritě, média, dále společenské, individuální, skupinové dynamické, funkcionální, situační a biologické faktory.

Sklon k opakovanému ubližování mají převážně jedinci mužského pohlaví. Chlapci jsou často výchovou vedeni srovnávat se se „silnými hrdiny“, ke kterým ubližování patří a v jejichž podání je i správné. Chápu pak násilí, které vyvolává u druhých strach, jako prostředek možné nadvlády nad ostatními. (Herzog, 2009) „Zhruba 75 procent těchto násilníků bylo ve svém dětství pokořováno, týráno a bito.“ (Herzog, 2009, 15) Dalším ovlivňujícím faktorem je třídní a školní klima, které má velký vliv na chování, jednání a celkově na vztahy mezi dětmi ve třídě. Také osobnosti pedagogů a vedení školy, přispívají k celkovému klimatu ve škole. Důležitý je i vliv skupiny, ve které se dítě pohybuje. Pokud je ve skupině násilí považováno za „normální“ (je běžně prováděno), tak její členové podléhají těmto skupinovým normám a řídí se podle nich, ač by samostatně nikdy takové násilí neprováděli. (Herzog, 2009)

„Excesivní spotřeba mediálních produktů a her s vysokým obsahem násilí představuje nepodcenitelný rizikový faktor pro násilnou činnost.“ (Herzog, 2009, 18)

Dalšími rizikovými faktory jsou impulzivita, autoritativní výchova, chybějící pozornost v rodině, chybějící vzor (otce), život v chudobě, snadná dostupnost zbraně, nízké šance na budoucnost, atd. Pokud se dítě ve svém životě setká s více rizikovými faktory, je větší možnost, že se stane agresorem. (Herzog, 2009)

Ochranné faktory proti násilí

K tomu, aby mohl fungovat správný vztah mezi lidmi (dětmi) a nedocházelo ke konfliktům a násilí, je nutný jejich vzájemný respekt. Pokud dítě pochopí sebe sama, tak snáze pochopí i ostatní. Pokud bude empatické, naučí se komunikovat, naslouchat druhým, spolupracovat, ovládat se, tak se také snáze naučí řešit problémy bez násilí. Pro život dítěte je důležitý zájem rodiny, musí v ní mít ochranu, jistotu, lásku, ale také prostor k vlastnímu poznání a sebepůsobení. Dítě by se mělo věnovat zájmové činnosti, sportům a mělo by se naučit respektovat pravidla. Důležité je také protinásilné klima ve škole. (Herzog, 2009) „Čím více ochranných faktorů člověka doprovází, tím menší je pravděpodobnost, že se bude násilí dopouštět.“ (Herzog, 2009, 19)

1.3.1 Typy agresorů

První typ agresora je hrubý, impulsivní, primitivní a s narušeným vztahem k autoritě, vyžaduje naprostou poslušnost, je nelítostný tvrdý a zastrašující. Pochází z rodiny, kde tvrdé tresty, ponižování, agrese a násilí jsou na denním pořádku. Dochází tedy k napodobování.

Druhý typ je kultivovaný, slušný, ale také velmi úzkostný, uzavřený, často mající sadistické sklony v sexu. Jeho týrání je skryté, tajné, odehrávající se velmi rafinovaně beze svědků. Takový agresor vyrůstá v rodině vyžadující důsledné dodržování příkazů, s vysokými nároky na dítě, prostě „dril“ bez lásky.

Třetí typ agresora je dobrodružný, optimistický, oplývající vysokou sebedůvěrou, který šikanuje pro zábavu jak svou, tak ostatních přihlížejících. Pochází z rodiny, kde dochází k citové subdeprivaci a kde chybí mravní normy a hodnoty. (Kolář, 2005)

Při rozhovorech s agresory je zážející, že postrádají pocit viny, nemrzí je skutečnost, že někomu působí bolest a utrpení. A trest, který jim náleží, chápou jako ukřivdění. Neuvědomují si, že to co provádí těm slabým je špatné, vytěsňují tuto skutečnost, že oni jsou „brutální tyrani“, kteří ubližují bezmocným vrstevníkům. Často se ohrazují větami, že oběť je vlastně vyprovokovala a snaží se nám vnutit to, že oni sami jsou oběťmi. Agresoři jsou schopni při výpovědi sehrát velké „divadelní představení“, spojené s velkým pláčem, hysterickým výstupem. Jsou schopni nás přesvědčovat, že je oběť mlátila, týrala, apod. a žádají pro ni trest. Pokud pedagog není správně proškolen v problematice šikanování a nezná da-

ný případ do podrobností, může takovýmto nepravdivým obviněním snadno uvěřit. (Kolář 2005)

Jací jsou agresori

Každý člověk se narodí jako egocentrická bytost. Když roste, musí se od své sebe-lásky oprostit a tím teprve může dojít k jejímu duchovnímu rozvoji. Musí překonat sám sebe, dojít k sebepoznání a sebeuvědomění. Když dojde k situaci, že se člověk duchovně nevyvíjí, zůstává uzavřen sám v sobě a vše co dělá, dělá jen pro svůj prospěch. Manipuluje s ostatními. Myslí si, že je nejlepší na světě, cítí se jako vůdce, touží po moci, chce ovládat ostatní a stává se „tvůrcem šikany“. Duchovně ustrne na úrovni malého dítěte, které ještě neumí kontrolovat agresivní složky své povahy, se kterými se každý člověk rodí. Sami nejsou schopni si uvědomit, že tím, co dělají, pouze potlačují svůj vlastní strach. Nejsou schopni přijmout sami sebe, takové jací jsou. Uchylují se k násilí, snaží se tak upoutat pozornost. Agresi si vybíjejí slovně, týráním zvířat, lidí apod. Nejsou schopni rozpoznat a přijmout vlastní hodnoty. Často se cítí méněcenní, a tak se vytahují, předvádí a nakonec se uchýlí k šikaně. Agresori sami o sobě pochybují, často jsou neschopní, velmi nejistí, nejsou schopni si porozumět, neznají své hranice ani mravní normy, a proto nerespektují ani hranice ostatních. (Kolář, 2005)

Na chování dítěte má vliv okolí, ve kterém vyrůstá. Lidé, kteří jsou mu nejbližší. Už velmi malé dítě je schopno pochopit chování lidí, kteří jej obklopují a začínají je napodobovat svým chováním. Vytvářejí si vzory, kterými jsou nejdříve lidé z jejich rodiny. (Peli-kán, 2002)

Dítě, které jedná agresivně vůči jiným dětem, většinou žije v prostředí, ve kterém se s ním agresivně zachází, a proto zná jen negativní komunikaci. Je možné, že z rodiny zná jen hádky, nadávky nebo dokonce bití. (Biddulf, 2006) „Podstatné je, že dítě si agresivní způsob komunikace nevybírání – je to možná jediný způsob interakce, který zná.“ (Biddulf, 2006, 19) Pokud chceme změnit chování takového dítěte a vytvořit s ním pozitivní vztah, musíme zůstat pevní, vytrvalí a klidní. V případě, že budeme dost silní, dítě se začne uvolňovat a měnit a my můžeme začít dítě za jeho pozitivní změnu chválit. (Biddulf, 2006)

„Většina agresorů projevovalela známky v naplňování citové deprivace nebo subde-privace. Pro rodiny agresorů byla charakteristická absence duchovních a mravních hodnot.“

(Kolář, 2005, 94) Tyto děti často pochází z rodin, kde je agresivita rodičů „na denním pořádku“. Nebo méně často z velmi přísných rodin, kde chybí láska. (Kolář, 2005)

Nejúčinnějším výchovným prostředkem je pochvala. Bývá účinnější, když je provedena neformálně a ne příliš významně. Hlavně má být upřímná a adekvátní situaci, která proběhla. Opačnými a negativními výchovnými prostředky, které navíc dítě ponižují, jsou nadávky, vyčítání, atd. (Matějček, 1997)

Rodiče se jim nevěnují. Děti jsou ponechány samy sobě, nevědí kudy kam. Nevědí, že to co dělají je velmi špatné, protože jim nikdo nevysvětlil, co je správné.

1.3.2 Typické oběti šikanování

V některých případech se vyskytují nahodilé oběti. Přesto však existují tzv. typické oběti šikanování. Nejedná se o nějakým způsobem postižené jedince. Jsou to jen příliš slabé, hodně bojácné osobnosti, které se neumí psychicky ani fyzicky bránit. Už jen při náznaku násilí jsou ohromně vystrašení a nedokážou se vzepřít natož bránit. Při střetu s agresory propadají strašné hrůze, panice. Jsou příliš sebekritičtí a mají výčitky svědomí. (Kolář, 2005)

„Říká se, že zlí psi „vyčenichají“ lidi, co se jich bojí a pokoušou spíše je než ty, co své obavy nedávají najevo.“ (Bourcet, Gravillonová, 2006, 22) Je pravděpodobné, že se agresor zaměří na oběť, u které předpokládá, že se nebude bránit. Jsou to nesmělé, nejisté, váhavé, často vzhledově nápadné děti (nepěkný obličej, dioptrické brýle, fyzický handicap), které se stanou terčem jejich násilí. (Bourcet, Gravillonová, 2006) „Aby se mohlo bránit, musí se naučit jak respektovat sebe sama i ostatní, tak odmítnout násilí fyzické i slovní. Tak tomu bohužel ve všech rodinách není.“ (Bourcet, Gravillonová, 2006, 24)

Obranné strategie proti násilí

Abychom se nestali obětí šikany, musíme působit sebejistě a sebevědomě, snažíme se „nevypadat“ jako budoucí oběť. Ve svém okolí si najdeme člověka, na kterého je spolehnout, který je ochoten a schopen nám pomoci. Vyvarujeme se pocitu osamělosti. Pokud vycítíme počínající konflikt, náznak šikany, nečekáme a situaci vyřešíme. Důležitý je i celkový přístup k tomu, co se děje kolem mne, tzn., že pokud nechci, aby byli ostatní nevšimaví a lhostejní ke mně, sám takový nejsem. Snažím se být aktivní v dění kolem mne. (Spurný, 1996)

1.4 Jak rozpoznat šikanu a důsledky násilí

Nejideálnějším stavem by bylo, kdyby se šikanované dítě se svým problémem svěřilo např. rodičům, pedagogům nebo vychovatelům a ti by se pak snažili situaci řešit a vyřešit. Pokud se nám dítě svěří, buďme při něm. Vyslechněme ho, nebagatelizujme jeho problémy, nesvalujme vinu na něho, apod. Věřme mu. A snažme se mu pomoci. Pokud k odhalení šikany dojde, má to velký význam jak pro oběť, tak pro agresora i pro celou skupinu, ve které k ní dochází. V takovém případě ji totiž můžeme zachránit. Účast na týrání, ale i pouhé přihlížení, má velmi negativní vliv na utváření osobností, chování a postojů všech zúčastněných. Často je však šikana neviditelná. Dochází k ní v nepřítomnosti učitele. (Kolář, 2005)

Důležité a varovné ukazatele šikany pro pedagogy

Šikanovaný jedinec je opakovaně zesměšňován, je smutný, osamocený, vstupuje do třídy až za přítomnosti pedagoga, neúčastní se tělesné výchovy, má mnoho omluvených, často i neomluvených hodin, o přestávkách tráví čas v přítomnosti učitele, je nesoustředěný, nemá kamarády, horší se mu prospěch,... (Kolář, 2005)

„Podezřelé projevy šikany – pro rodiče oběti:

- Za dítětem nedochází domů žádný spolužák, zdá se, že nemá žádné kamarády.
- Dítě je zaražené, posmutnělé až depresivní, nemluví o tom, co se děje ve škole.
- Špatně usíná, má poruchy spánky, zdají se mu hrůzostrašné sny.
- Dojde k výraznému zhoršení prospěchu, je nesoustředěné, bez zájmu.
- Často ho před odchodem do školy nebo po příchodu pobolívá hlava, břicho apod.
- Dítě často navštěvuje lékaře, znenadání se objeví neomluvená absence.
- Dítě chodí do školy nebo ze školy oklikami.
- Přichází domů s potřhaným oblečením, poškozenými školními pomůckami nebo bez nich.
- Často mu nevychází kapesné, ztrácí ho, požaduje další peníze.
- Dítě přichází domů vyhladovělé, i když dostává svačiny a obědy má zajištěny.

- Nedokáže uspokojivě vysvětlit svoje zranění – „monokl“, odřeniny, modřiny, lehký otřes mozku, naraženou kost nebo zlomeninu, popáleniny na ruce apod.
- Vyhrožuje sebevraždou nebo se o ni dokonce pokusí.“ (Kolář, 2005, 166)

Důsledky šikany u oběti

Oběti počátečních stupňů šikany mohou být neurotické, nejisté, bázlivé, mají nízké sebevědomí, „utíkají se do nemoci“ a mohou se projevit psychosomatické potíže. Dochází ke zhoršování prospěchu a často mají neomluvené hodiny ve vyučování. U oběti pokročilých šikan se objevují všechny výše uvedené příznaky, ale mohou se přidat i mnohé další. Dítě utíká z domova a ze školy. Dochází u něj k narušení osobní identity, k narušení osobního vývoje a k poruchám adaptace. Taková oběť nedokáže vypovídat, ani svědčit. Často trpí chronickým depresivním stavem, má sebedestruktivní tendence a může se „uchýlit“ i k sebevraždě. (Kolář, 2005)

Důsledky šikany u agresora

Důsledky u agresivních aktérů šikany jsou také závažné, ale zcela rozdílné, než u oběti. (Kolář, 2005) „Jejich deficit v duchovním a mravním vývoji se výrazně prohloubil“ (Kolář, 2005, 100) Pokud agresor není potrestán a „naveden na správnou cestu“, dochází u něj k prohlubování antisociálních postojů. U pokročilých stádií šikany platí pro celou skupinu. Děti, které mlčky přihlížejí šikaně, která není správně řešena a dostatečně potrestána, mohou takové chování začít brát jako normu nebo jako fakt, s kterým se nedá nic dělat. (Kolář, 2005)

Rodiče obětí mnohdy ze strachu o své děti (často o jejich život) odmítají spolupracovat, naléhají na zastavení vyšetřování, dítě přemístí na jinou školu (ale tam se může situace zopakovat). Rodiče agresora si nedokáží přiznat, ani vůbec připustit možnost, že by jejich dítě mohlo být tím špatným a vyžadují potrestání oběti. (Kolář, 2005)

2 VYŠETŘOVÁNÍ ŠIKANY

2.1 Proč děti o šikaně nemluví

Nejdůležitější je rozeznat varovné signály šikany a co nejdříve a správně na ně reagovat. Jsou děti, které své problémy řeknou svým rodičům, sourozencům, učitelům, atd., ale jsou i takové, které se nesarouží nikomu. Nejdříve čekají, že všechno zvládnou samy nebo že šikana přestane. Nedokážou si přiznat, že jsou šikanováni, ponižováni, neoblíbeni, že je někdo nemá rád. Často si myslí, že za vzniklé problémy mohou samy. Někdy u nich zvítězí obava, že budou za udavače a to se přece nedělá „žalovat“.

V situaci, že se nám dítě svěří, musíme stát za ním. (Vágnerová a kolektiv, 2009) Protože: „Ztráta naděje v pomoc rodičů často bývá tím posledním momentem, který dítě přivede až k psychickému zhroucení.“ (Vágnerová a kolektiv, 2009, 16)

Proč se děti nesarouží

Děti mají strach se svěřit, protože si myslí, že jim nikdo nesarouží. Mají tak nízké sebevědomí, že nemají sílu o situaci mluvit. Často u nich zvítězí obava z vyšetřování a z agresorů. Bojí se, že vyšetřováním (špatným vyšetřováním) dojde ještě k vážnějším problémům.

2.2 Co dělat, když máme podezření nebo zjistíme, že je naše dítě šikanováno

Nejdůležitější je s dítětem celou situaci podrobně probrat. Být mu 100 % oporou a nesvalovat vinu na dítě. V žádném případě nebagatelizovat jeho problémy. Pokud zjistíme, že se jedná o pokročilé stádium šikany – dítě neposíláme do školy.

Následuje návštěva školy: Oba rodiče navštíví ředitele školy a třídního učitele (třídního učitele v každém případě, protože ten zná naše dítě i ostatní ve skupině osobně). Pokud se nemohou zúčastnit oba rodiče, vezme si rodič sebou jednoho člověka, který jej podpoří. Pedagogům sdělíme veškeré získané informace, podrobně je společně prodiskutujeme a domluvíme se na dalším postupu. V případě, že nám učitelé doporučí nebo nabídnou odbornou pomoc a škola je ochotna spolupracovat je to pro naše dítě ta nejlepší varianta. Pokud se na škole takový odborník nenachází, okamžitě jej vyhledáme a zapojíme do spolu-

práce. V případě, že škola nemá zájem na řešení problému nebo situaci bagatelizuje, vyhledáme odbornou pomoc, u pokročilých šikan okamžitě dítě přeřadíme na jinou školu. Dále informujeme školního inspektora, zajistíme právní ochranu dítěte a podáme písemnou stížnost na školu. (Kolář, 2005)

2.3 Jak vyšetřovat šikany – pro učitele

Nejprve si promluvíme s informátorem (svědkem, obětí, rodičem, kamarádem, ...). Nikdy nevyšetřujeme nejdříve agresora. Pokusíme se nalézt vhodné svědky. To bude obtížné, protože oběti i svědci mají velký strach (potřebujeme pravdivé výpovědi jednotlivců). Při hledání svědků spolupracujeme s informátory. Vedeme rozhovory s jednotlivými svědky nebo konfrontujeme 2 svědky (pro vyjasnění situace). V žádném případě nevyšetřujeme zároveň agresora i oběť. Obětem zajistíme ochranu. U počáteční šikany není žádná zvláštní ochrana zapotřebí. U pokročilých stádií šikany je třeba oběť dlouhodobě uvolnit ze školy nebo jí umožnit co nejrychlejší přechod do jiné školy. Promluvíme si s agresory, popř. provedeme vzájemnou konfrontaci agresorů. Tento poslední krok si nejdříve dobře naplánujeme a přejdeme k němu až po shromáždění důkazů, protože jinak nemá smysl. Agresora musíme zaskočit a tím zastavit jeho ubližování. (Kolář, 2005)

„Typy strategií

A. Vzhledem k úrovni cílů

- strategie zmapování symptomů, vnějšího obrazu – jevové stránky;
- strategie postižení vnitřního vývoje – konstelace postojů k šikanování.

B. Podle rozsahu vyšetřování

- strategie globální (speciální sociometrické šetření celé skupiny, vyšetřování všech žáků);
- strategie lokální (díličí specifické šetření a vyšetřování vybraných žáků).“ (Kolář, 2005, 113)

Volba taktiky

Pokud se jedná o počáteční stádium šikany, může pedagog situaci zvládnout sám s pomocí odborné literatury. Pokud pochopíme, že ve skupině je více obětí i více agresorů, lze předpokládat, že jde o pokročilé stádium šikany. V případě, že se jedná o pátý stupeň

šikany, nejdříve zajistíme ochranu oběti (Zvláště jedná-li se o školní „lynčování“, které patří do pokročilé šikany, kdy dochází k hromadnému mučení oběti, musí pedagog zareagovat ihned neb jde o život oběti a nemůže čekat na zásah specialisty. O školní lynčování jde např. v případě kopání celé třídy do jednoho žáka za účelem jeho „spravedlivého“ ztrestání.), neprovádíme žádné zásadní kroky ve vyšetřování a ihned využijeme služeb specializovaných odborníků. (Kolář, 2005)

Co dělat, když se nám šikanované dítě svěří - pro rodiče oběti

Dítě ochraňujte, doprovázejte ho na cestách do školy, do kroužků, apod. Věnujte mu veškerou péči, mluvte s ním, buďte s ním. Vysvětlete mu postup, který využijete při řešení šikany v jeho zájmu. Stále mu opakujte, že udělalo dobrou věc, že se vám svěřilo. Stále s ním komunikujte. Zvyšujte jeho sebedůvěru. Popřemýšlejte nad důvodem situace, která způsobila šikanu vašeho dítěte. Pokud cítíte, že je vaše dítě v ohrožení, neposílejte ho do školy a zvažte, zda může zůstat doma o samotě. Pokud si nejste jisti svým postupem nebo stavem dítěte, obraťte se na odbornou pomoc. (Vágnerová a kolektiv, 2009)

3 ŘEŠENÍ ŠIKANY

3.1 Překážky řešení šikany

Abychom mohli provádět prevenci a úspěšně řešit šikanování, potřebujeme mít vhodné prostředí, tzn. mít podporu pedagogů, rodičů, vedení školy a dalších institucí, které souvisí s tímto problémem. Častým jevem je, že vedení školy tvrdí, že na jejich škole se nic takového neděje. Oběti proto mají obavy se se svým týráním komukoliv svěřit. (Bendl, 2003)

Komplikace při řešení šikany

A. Nepřehlednost situace

Často je velmi těžké rozeznat, kdo je oběť a kdo je agresor. Oběť je navíc často „donucena“ ve vlastní obraně jednat agresivně. Stává se také, že děti jsou agresory i oběťmi zároveň.

B. Vedení školy

Ředitelé škol mají problém veřejně přiznat, že mají potíže se šikanou, jak kvůli reakcím rodičů, tak v obavě před Českou školní inspekcí, která by je mohla prohlásit za nezpůsobné stát ve vedení školy.

C. Nedostatečné legislativně-kázeňské pravomoce školy

Agresivní jedinci vědí, že za své činy (šikanu) nebudou potrestáni nebo se jejich přestupky nebudou vůbec řešit. V případě zapsání poznámky do žákovské knížky nebo udělení snížené známky z chování, si z toho žáci nic nedělají, anebo z toho dokonce mají legraci. Učitelé tvrdí, že v usměrňování takovýchto dětí jim není nápomocen ani metodický pokyn MŠMT ani žádné proškolení, ale byl by potřebný větší zásah např. v podobě odvezení „nevychovaného“ dítěte do diagnostického ústavu (u pokročilých šikan).

D. Učitelé

Mnozí pedagogové si sami nepřipustí existenci šikany v jejich třídě, ačkoliv o ní vědí, protože ji považují za svoji prohru. Pokud už zasahují, tak až v případě fyzického napadání nebo odcizení osobních věcí, ne však při slovních útocích. Někteří učitelé využívají šikany ve svůj prospěch, to znamená, že zdatnější jedinci „udržují“ (po dohodě s učitelem) klid v jeho hodinách a za odměnu mají lepší hodnocení.

E. Žáci

Šikanovaný jedinec má strach oznámit, že je mu ubližováno, neboť je upozorněn agresorem, že v případě, že to oznámí, se vše ještě zhorší. Další překážkou pro oběť je si přiznat, že je neoblíbena a také to, že žalovat přece není správné. Spolužáci se obávají zastat oběti ze strachu, že příště by byli na radě oni. Oběti jsou často neoblíbeny a pro ostatní nezajímaví jedinci. (Bendl, 2003) Závislost mezi agresorem a obětí: jedná se o vazbu, při které agresivní jedinci, v touze zakrýt vlastní obavy, zastrašují ostatní a postupně se na této nadvládě a bolesti obětí, stávají závislími. Stejně tak, jako oběť, žije v domněnku, že je s agresorem „nejlepší kamarád“ a vděčně vykonává jeho příkazy. (Kolář, 2005) Šikana vyhovuje dětem, které jsou rády, že ony samy nepatří mezi neoblíbené a slabé. (Bendl, 2003)

F. Rodiče

Existují rodiče, kteří ve snaze, aby vychovali úspěšné dítě, ho vedou k agresivnímu chování, ale nepřipustí si možnost, že by se mohlo stát agresorem. A tak brání v řešení a vyšetřování šikany, protože odmítají spolupracovat se školou. Rodiče oběti často ze strachu, aby se situace ještě nezhoršila, odmítají vyšetřování šikany úplně. (Bendl, 2003)

3.2 **Řešení šikany pro rodiče**

A. Akční plán pro rodiče – pokyny k tréninku obrany proti šikaně

Pokud chceme šikanovanému dítěti pomoci, musíme si vypracovat plán účinného chování, podle kterého může postupovat. Nejdůležitější je bezpečnost. Snažte se vypátrat, zda vaše dítě je obětí nebo agresorem. Pokud zjistíte, že dítě je šikanováno, udělejte vše pro jeho bezpečí. Buďte mu oporou, dodržujte slovo. V případě, že oběť nechce, abyste situaci řešili ani o problému mluvili, v žádném případě jí nic takového neslibujte. A pokud se stav do měsíce nezlepší, obraťte se na školu. Zachovejte klid a dítě vybídněte k tomu, aby vám oznámilo každé ublížení. Jeho pocity nezlehčujte, buďte pozorní v naslouchání a udělejte plán řešení.

B. Doporučení pro šikanované dítě:

Dítěti doporučíme, aby si hrálo, komunikovalo s jinými dětmi a agresorům se vyhýbalo, dále aby do školy, šatny chodilo v jinou dobu a jinými cestami. Aby se pohybovalo ve společnosti přátel, učitele a „nevyčnívalo“ (nenosilo extravagantní účesy a oblečení, tak

aby na sebe nepoutalo pozornost). Dítě by nemělo nosit do školy cenné předměty, které by mohly být zneužity k šikanování. (Fieldová, 2009)

C. Klíčové body pro rodiče:

Dítěti dodáme odvalu a pocit sebevědomí tím, že mu ukážeme, jak se agresivnímu chování bránit. Snažíme se své dítě pochopit a ukázat mu cestu, jak problém vyřešit. Nenecháváme řešení situace na škole, jsme sami aktivní i přesto, že je velmi těžké být rodičem jak oběti, tak agresora. Při řešení šikany spolupracujeme se školou a držíme se jejich pravidel. Jednáme v zájmu dítěte. V případě potřeby sami navštívíme psychologa. Dítě vybízíme, aby o situaci (šikaně) mluvil, pokud možno nám ji podrobně popsal. Z jeho výpovědí i z vyšetřování si vedeme záznamy. (Fieldová, 2009) „Selže-li všechno ostatní, dopřejte dítěti nový začátek“ (Fieldová, 2009, 135)

3.3 Řešení šikany z pohledu učitele

Důležité je, při řešení šikany, vedení rozhovorů, které si pečlivě naplánujeme a připravíme. Jiný rozhovor (a jinou formu) povedeme s obětí, jiný s agresorem nebo rodiči oběti či agresora. Připravíme si otevřené otázky a pracujeme s neverbální komunikací dotazovaného. U oběti použijeme techniku aktivního naslouchání, zrcadlení a povzbuzování. Při rozhovoru s agresorem použijeme techniku znejistění, tj. vyvoláme v agresorovi pocit, že již vše víme a zasypeme ho otázkami tak, aby nebyl schopen lhát. Dáváme mu najevo nedůvěru. Vést takovýto rozhovor není jednoduché a vyžaduje praktické znalosti.

Pokud dojde k uzavření případu šikany, přistoupíme k nápravě. Můžeme použít dvě varianty, metodu vnějšího nátlaku nebo usmíření. Metoda vnějšího nátlaku spočívá v tom, donutit pomocí trestu a strachu agresora přestat se šikanou a začít dodržovat naše pravidla. Dodržujeme při ní 3 body: provedeme individuální nebo komisionální rozhovor, oznámíme potrestání viníků před celou třídou a zajistíme bezpečí pro oběť. Individuální pohovor spočívá v rozhovoru mezi pedagogem a agresorem nebo rozhovor mezi třídním učitelem a jeho rodiči. Komisionální pohovor se používá u pokročilých forem šikany. Jedná se o rozhovor mezi třídním učitelem, výchovným poradcem, ředitelem školy nebo jeho zástupcem, agresorem a jeho rodiči.

Další metodou je metoda přimíření, je to forma domluvy a usmíření mezi aktéry šikany. Agresor není potrestán, ale následuje společné hledání řešení. (Kolář, 2005) „Potrestání

se nekoná, místo toho nastupuje řízené společné hledání nápravy v neformální atmosféře.“ (Kolář, 2005, 125) Metodu usmíření lze použít u prvního a druhého stupně šikany, u dalších stupňů jen po pečlivém prozkoumání a vědomí, že viník šikany má snahu změnit své chování. (Kolář, 2005)

4 PREVENCE ŠIKANY

Prevence šikany začíná v rodině, ve výchově dítěte. Správnou výchovou se snažíme z dítěte nevychovat ani oběť ani agresora. Každé dítě potřebuje mít domov, někam patřit, být milováno, být pro někoho důležité. U dětí, kde nejsou tyto potřeby naplněny, dochází k tomu, že nevěří lidem, mají nízké sebevědomí, straní se společnosti, mají tendence k násilnému jednání apod. Takové děti se mohou dostat do role oběti i agresora. Děti pro svůj vývoj potřebují péči, výživu a přiměřené podněty. Musí vyrůstat v jistotě a bezpečí. Rodiče je mají připravit na překážky, které se v životě mohou vyskytnout, ale měli by jim také ukázat, jak se s nimi vyrovnat. Rodiče jsou jim vzorem, to znamená, že i oni se chovají bezpečně a nejsou agresivní, dítěti neublíží apod. Dítě potřebuje mít v rodičích podporu. Důležité je dát dítěti přesné hranice a být ve výchově jednotní. (Vágnerová a kolektiv, 2009) „Pokud se dítě nenaučí znát hranice, neumí nastavit limity ani vlastním ničivým impulzům a ovládat je, může se stát agresorem. Nedokáže dokonce ani rozpoznat meze, za nimiž je již chování zraňující (stává se obětí).“ (Vágnerová a kolektiv, 2009, 59)

Možností prevence může být aktivní trávení volného času. Děti se věnují různým zájmovým činnostem, a proto nemají čas ubližovat ostatním dětem. Dalším pozitivem je, že děti zvyklé komunikovat a pohybovat se mezi vrstevníky, mají větší šanci se šikaně vyhnout.

Na své odborné stáži u pana Ing. Petra Paly (okresní metodik prevence) v Pedagogicko-psychologické poradně Vsetín (PPP) jsem měla možnost seznámit se s jeho prací v oblasti prevence. Mezi preventivní programy této organizace patřil PEER program (PEER – vrstevník). Základním principem tohoto programu je aktivní zapojení vybraných, zdravě žijících vrstevníků do preventivních programů. Tito by měli pozitivně působit na své kamarády. Většinou jsou to děti o dva roky starší. Tito vrstevníci slouží jako příklad pro své mladší kamarády a jsou proškolení v tom, jak se správně chovat, jak pomoci, jak poradit, jak vzdělávat své kamarády, atd. Těmto dovednostem se učí na PEER výcvikovém pobytu, který trvá tři dny a opakuje se několikrát ročně. Výcvik odborně vedou pracovníci poradny, a to okresní metodik prevence ve spolupráci s psychology a pedagogy. Další preventivní činností byla diagnostika třídního kolektivu (např. metodou SORAD) a preventivní programy pro děti, zaměřené na vzájemné vztahy, komunikaci ve třídě, šikanu, atd.

4.1 Instituce a občanská sdružení zabývající se prevencí a řešením šikany

Mezi organizace zabývající se problematikou šikany patří sdružení Linka bezpečí (nadace Naše dítě), Bílý kruh bezpečí (Sdružení pro pomoc obětem trestných činů v ČR), Společenství proti šikaně (předseda Dr. Michal Kolář) a Amnesty International ČR. (Bendl, 2003) Telefonické odborné poradenství pro rodiče a prarodiče v České republice poskytuje Rodičovská linka (tel.: 840 111 234) a také Linka důvěry. Poradenství internetové pro děti, rodiče i pedagogy najdete na adresách: www.minimalizacesikany.cz, www.linkabezpeci.cz, www.internethelpline.cz (zabývá se kyberšikanou). Kyberšikana znamená, že k šikaně je využíváno elektronických prostředků (mobilní telefony, email, internet, apod.). Dále jsou to PPP, které jsou bezplatným školským zařízením, které slouží k poradenství pro školní děti. Zabývá se problematikou poruch učení, výchovnými problémy, vrstevnickými vztahy, atd. Dalším školským zařízením, které bezplatně poskytuje diagnostiku, poradenství a preventivně-výchovnou činnost pro děti, jejich rodiče i pedagogy jsou střediska výchovné péče (SVP). Tato střediska zprostředkovávají ambulantní i celodenní péči pro děti a preventivně-výchovné pobyty. Řešením výchovných problémů se zabývají sociální pracovníci a sociální kurátoři (sociálně-právní ochrana dětí a mládeže). Pro některé oběti šikany, mnohdy i pro agresory, je nutné psychiatrické vyšetření, často i následná hospitalizace. Pro děti, které nejsou schopny respektovat pravidla společnosti a autoritu dospělých, u kterých přes veškerou snahu rodičů a pedagogů nedošlo k upravení chování, je nutný pobyt v diagnostickém ústavu. (Vágnerová a kolektiv, 2009)

Prevencí rizikového chování se zabývá sdružení Madio. Nevládní organizace zaměřující se na prevenci šikany: PREV – centrum, LATA (laskavá alternativa trestu pro adolescenty), atd. Instituce, na které se škola může obrátit v případě, že má podezření nebo řeší problém šikany, jsou MŠMT, Dětské krizové centrum, PPP (krajský metodik prevence), Kurátor pro mládež, Policie ČR, SVP a psychiatrické léčebny.

Krásný příklad preventivní činnosti je popsán v příručce Postavme se šikaně, jejíž autorkou je Dája Spalková. Obsahem příručky jsou projekty „Šikana a jak jí čelit – pohled očima vrstevníků“ a „Postavme se šikaně“. Pomocí slohových prací, dotazníků se snaží pochopit dětský svět šikany a do její prevence zapojí celou školu. Příklad z dotazníku žáka

6. třídy: „Podle mě by se měli do tříd, chodeb a do areálu školy nainstalovat kamery, aby se proti tomu dalo bojovat. Šikanu nikomu nepřeju.“ (Spalková, 2007,...)

II. PRAKTICKÁ ČÁST

5 VÝZKUMNÝ PROBLÉM A CÍL VÝZKUMU

Cílem výzkumu je zmapovat, jak pedagogové na základní škole vnímají a řeší šikany. Zkoumání bylo zaměřeno na zjišťování názorů, zkušeností a náhledů na problematiku šikany na ZŠ, zda se s ní setkali, popř. jak ji řešili a jejich celkový postoj k tomuto problému a jejich zkušenosti s preventivní činností.

5.1 Použité metody

Použila jsem polostrukturovaný rozhovor, jehož základem jsou předem připravené otázky, které mohou být doplněny dalšími otázkami, vyplývajícími s rozhovoru.

Důležité bylo se na rozhovor řádně se připravit. Připravit si otázky, popř. doplňující otázky (tzn. předem se připravit na možné odpovědi). Vědět přesně co chci takovým rozhovorem zjistit. Mít dostatek času na rozhovor, vybavit se papíry, psacími potřebami, diktafonem. Psychicky se naladit. Otázky rozhovoru jsem sestavila tak, abych zjistila postoj pedagogů základních škol k problematice šikany, možnostem jejího řešení a k její prevenci. Výhodou rozhovoru je také přímý kontakt tazatele a respondenta. Kdy tazatel v průběhu rozhovoru je také pozorovatelem a vnímá tón jeho hlasu, mimiku, gestikulaci, apod. Vnímá také jeho chování a také to, jaký má při rozhovoru pocit.

Další výhodou polostrukturovaného rozhovoru je, že jde o vzájemnou komunikaci výzkumníka a respondenta a připravené otázky je možno rozšířit o doplňující (objasňující) otázky, které nás napadnou v průběhu rozhovoru.

Sestavila jsem 12 otázek. První dvě jsou otázky charakterizující respondenta, tzv. osobnostní. Dalšími otázkami jsem se snažila prozkoumat postoj, zkušenosti a názory pedagogů na problém šikany na základních školách. Pro doplnění rozhovoru jsem použila i doplňující otázky, tzn. otázky, které objasňovaly a doplňovaly odpovědi respondentů.

Výběr polostrukturovaného rozhovoru se mi v průběhu rozhovorů osvědčil. Respondenti mnohdy nebyli schopni odpovědět a bylo nutno otázku specifikovat, položit jinak nebo zvolit otázku jinou.

Použité otázky výzkumu

1. Uveďte pohlaví, věk a dosažené vzdělání.
2. Jaká je Vaše pedagogická praxe? Kolik let vyučujete, na kolika školách a jaké funkce

- jste zastával (např. třídní učitel, metodik prevence, apod.)?
3. Co si představíte pod pojmem šikana?
  4. Co jsou podle Vás varovné signály šikany?
  5. Co uděláte, v případě, že máte podezření na šikanu? Na koho se obrátíte?
  6. Setkal jste se ve Vaší pedagogické praxi se šikanou? Pokud ano, popište o jaký případ šlo a jak jste reagoval? Jak jste postupoval v jeho řešení?
  7. Zabýváte se prevencí šikany? Jak předcházíte jejímu vzniku?
  8. Absolvoval jste nějaký vzdělávací program, kurs, seminář, apod. z této oblasti? Pokud ne, jste ochoten se vzdělávací akce zúčastnit? Pokud ano, jste ochoten se dále vzdělávat v problematice šikany?
  9. Četl jste nějakou odbornou literaturu zabývající se šikanou?
  10. Je věnována dostatečná pozornost šikaně na našich školách?
  11. Je dostatečná prevence šikany na našich školách?
  12. Je něco co byste chtěli v této problematice změnit?

5.2 Charakteristika výzkumného vzorku

Výzkumným vzorkem byli pedagogové základních škol ve Zlínském kraji.

Zlínský kraj jsem si vybrala, proto, že v něm také žiji, je mi blízký a také dostupný.

Průzkumu se zúčastnilo celkem 8 respondentů. Byli různého stáří, pohlaví, z různě velkých škol, nacházejících se, jak ve městě, tak na vesnici a s různě dlouhou dobou praxe.

Popis respondentů

Pohlaví respondentů

Ženy	6
Muži	2
Celkem	8

Respondentů žen, byla převaha, protože je stále víc pedagogů žen než mužů a také byly ochotnější mi rozhovor poskytnout.

Nejvyšší dosažené vzdělání respondentů

Střední odborné	1
Bakalářské	2
Magisterské	5
Celkem	8

Všichni respondenti měli vzdělání v pedagogické oblasti. Jeden z bakalářů pokračuje ve studiu magisterském.

Velikost školy

Malá škola (do 50 žáků)	4
Velká škola (nad 500 žáků)	4
Celkem	8

Velikost škol, na kterých respondenti pracovali, je zastoupena rovnoměrně. Čtyřmi pedagogy z velkých a čtyřmi z malých škol.

Umístění školy

Vesnice	4
Město	4
Celkem	8

Umístění školy je přímo úměrné velikosti školy. Malé školy se nacházejí na vesnici a velké ve městě.

Délka praxe respondentů

1 rok	2
Nad 5 let	2
Nad 15 let	3
Nad 25 let	1
Celkem	8

Vybírala jsem zástupce všech věkových kategorií, tak, aby byly zastoupeny různě dlouhé doby praxe pedagogů v oboru učitelství.

5.3 Organizace a průběh výzkumu

Dle výzkumného cíle jsem za nejvhodnější zvolila kvalitativní výzkum. Ve výzkumu mi šlo o zmapování situace na základních školách, a proto jsem zvolila výzkum kvalitativní, v němž nejdříve zvolené téma zkoumám, sbírám potřebná data a teprve poté dojdou k nějakému závěru. Po prostudování literatury o problematice šikany a zvolení si výzkumného cíle, jsem si nejdříve vytvořila otázky rozhovoru. Poté jsem oslovila 9 pedagogů, o kterých jsem si myslela, že budou vhodné pro můj výzkum a budou také ochotní se ho zúčastnit. S rozhovorem souhlasili všichni oslovení. Rozhovorů jsem nakonec provedla 8. Jedna paní učitelka byla velmi zaneprázdněna. Pedagogy jsem oslovila jak osobně, telefonicky, tak i mailem. Objasnila jsem jim téma a průběh rozhovoru, že bude trvat 30-60 minut, že bude probíhat individuálně (pouze mezi námi dvěma) a bude anonymní. Předem jsem si také vyžádala souhlas, jak s možností nahrávat rozhovor na diktafon, tak se zveřejněním výsledků výzkumu v mé bakalářské práci. Poté jsme si domluvili termín a místo konání rozhovoru.

Všechny rozhovory probíhaly ve školní třídě, kdy učitel seděl na místě učitele a já naproti němu v první lavici žáka. Probíhaly v přátelské atmosféře, respondenti měli snahu odpovídat a tím mi pomoci ve zmapování situace na základních školách. Pouze v jednom případě respondent, ač na rozhovor přistoupil, odpovídal obecně, jedním až dvěma slovy a velmi nekonkrétně. S použitím diktafonu při rozhovoru nakonec souhlasili pouze 3 respondenti. V průběhu všech rozhovorů jsem si dělala i písemný záznam. Výhodou nahrávaného rozhovoru, byla možnost vrácení se opakovaně k odpovědi, zaměření se na tón hlasu, pomlky, apod. Respondenti, kteří nesouhlasili s nahráváním, byli ochotni mluvit pomaleji a počkali, až si odpovědi zapíšu, tak, aby výzkum byl relevantní.

Rozhovor trval v šesti případech méně než půl hodiny a ve zbylých dvou téměř hodinu.

U každého respondenta jsem nejdříve zjistila obecnou charakteristiku o něm (otázka č.1, č.2). Poté jsme přistoupili ke zbylým otázkám.

Již po prvním rozhovoru, kdy jsem otázky č.10 a č.11 musela doplňovat specifickými otázkami, tak, aby nebyly obecné, ale týkaly se přímo školy, na které pedagog pracuje, jsem chtěla tyto otázky přeformulovat a zkonkretizovat. Nakonec jsem je nechala v původním stavu, s tím, že je mohu, v případě potřeby, vysvětlit a pozměnit. Což je výhodou

polostrukturovaného rozhovoru. A také mě zajímala reakce respondentů, jak budou odpovídat, reagovat, přemýšlet, atd.

Po ukončení rozhovorů jsem si odpovědi čitelně přepsala.

Nejlépe se mi pracovalo při nahrávaných rozhovorech, nemusela jsem se tak soustředit na zapisování odpovědí a mohla jsem se soustředit na respondenta a otázky, kterými chci rozhovor doplnit.

K analýze odpovědí jsem používala i kódování, pokud to bylo možné.

5.4 Výsledky výzkumu

Otázka č. 3: Co si představujete pod pojmem šikana?

Na tuto otázku odpovědělo 6 respondentů, že se jedná o psychické a fyzické napadání člověka. Jeden z respondentů tvrdí, že se jedná o „Fyzické a psychické ubližování jedinci jedním nebo skupinou agresorů.“ Další tvrdí: „Většinou si vyberou slabší povahy, a pokud nepomůže třída, je to těžké.“ Jeden z respondentů udává: „Zneužívání moci nad někým, fyzické, či psychické ponižování, napadání.“ A další tvrdí: „Psychické nebo fyzické ubližování, vždycky jde o újmu, vždycky je tam oběť.“

Jeden z respondentů specifikoval šikanu jako porušení vztahů a další tvrdí, že je to „převa- ha agresivního jedince nad slabším jedincem“.

Otázka č. 4: Co jsou podle Vás varovné signály šikany?

Nejčastější odpovědí bylo stranění se kolektivu a to v 5 případech. Jeden respondent tvrdí: „Dítě se bojí vůbec někomu to říct. Když to řekne, nechce, aby se to před třídou zdůrazňovalo. Má strach. Ve třídě se seskupují a podporují silní a pak jsou na okraj slabší.“ Další si myslí: „Méně oblíbené děti jsou odstrkovány a vyčleňovány z kolektivu. Najde se jedinec, který je nejprve sám a pak získá na svou stranu více dětí a psychicky toho slabého jedince vydírají a týrají. Např.: „Jestli to řekneš, tak si na tebe počkám, atd.“ Ve 4 případech šlo o nervozitu a také ve 4 případech to byl strach. Dvakrát se objevilo vyčleňování z kolektivu a seskupování silných jedinců.

Mezi další odpovědi, které se objevily, jednotlivě patřilo: zhoršení prospěchu, mlčenlivost, strach chodit do školy, koktavost, pomočování, oběť začne útočit, přehnané reakce, zvýše-

ný kontakt s učitelem a pokles sebevědomí.

Jeden z respondentů uvedl: „Posměšky, chování žáků vůči sobě, přítomnost jedinců něčím se odlišujících.“ Zeptala jsem se ho proč si to myslí? Odpověděl: „Takoví jedinci bývají často terčem posměchu.“

Otázka č. 5: Co uděláte, v případě, že máte podezření na šikanu? Na koho se obrátíte?

Pět z oslovených respondentů by začali šikanu řešit sami, rozhovorem s jejími aktéry, kolektivem třídy a posléze rodiči aktérů. U horších forem šikany by kontaktovali metodika prevence a kolektiv učitelů. A poté, ve třech případech, by respondenti kontaktovali pedagogickou poradnu, v jednom případě sociálního kurátora a jeden respondent by dále kontaktoval policii. Jeden z respondentů by se obrátil na metodika prevence. Další respondent by postupoval ve sledu: třídní učitel, metodik prevence, vedení školy, specialisté. Jeden z respondentů by se nejdříve obrátil na metodika prevence, dále na třídního učitele a pak vedení školy.

Příklady:

„Pokusila bych se to nejdřív řešit sama. Rozhovorem s účastníky šikany (pokud to půjde). Rozhovorem s rodiči zúčastněných. Pokud se bude jednat o horší typ šikany, obrátím se na metodika, kterého máme na škole. Nebo se obrátím na centrum, které se zabývá touto problematikou nebo na sociálního kurátora, na kterého mám kontakt a který se nám byl na škole představit.“

„Nejdříve začneme zjišťovat, jestli je to šikana. Začnu to řešit sama, s celým kolektivem. Pokud je to těžší šikana, zapojím rodinu a kolektiv učitelů. Pokud je to ještě těžší šikana, vyhledám poradce.“

Otázka č. 6: Setkal jste se ve Vaší pedagogické praxi se šikanou? Pokud ano, popište, o jaký případ šlo a jak jste reagoval? Jak jste postupoval v jeho řešení?

Šest respondentů uvedlo, že se se šikanou setkalo a dva nikoli. Ve dvou případech šlo o slovní šikanu a oba byly řešeny rozhovorem s aktéry šikany, poté s jejich rodiči za účasti metodika prevence a následně byla situace rozebírána s celým kolektivem třídy. Jeden respondent tvrdí: „Pouze slovní. Bylo to dětské vysmívání, nadávky. Řešili jsme to tak,

že jsme to rozebrali s metodikem, poté jsme to rozebrali společně s účastníky šikany a následně se všemi ostatními dětmi ve třídě. Řešení – rozhovor s celým kolektivem.“ Další uvádí: „Slovní šikana, nadávky, urážky, atd. Řešení – rozhovor s aktéry a jejich rodiči. Poté se to uklidnilo.“ V jednom případě šlo o vyčleňování z kolektivu „Vyčleňování žáka z kolektivu, ostatní žáci se s ním nebaví. Řešila jsem to tak, že jsem zavolala odborníky. Organizaci, která se zabývá problematikou patologického chování dětí, stmelování kolektivu, seznamovacími pobyty, apod. Co škola objedná, to oni řeší.“ Další respondent uvedl, že se stal svědkem šikany, kdy se jeden žák „ujal“ role vůdce třídy a komandoval, zastrašoval spolužáky a psychicky týral jednoho slabšího spolužáka. Případ byl řešen rozhovorem s aktéry šikany a jejich rodiči. Následovalo napomenutí "vůdce", následně důtka ředitele a větší dohled na oba hlavní aktéry. „Počátek šikany. Jeden vůdce – nejschopnější žák ve třídě – před začátkem vyučování než přišel učitel, zapisoval, kdo zlobí, komandoval třídu a jednoho slabého jedince psychicky týral a on z něj měl strach.“

V dalším případě šlo o to, že žáci mezi sebou „dělali obyčejné klukoviny“ (pošťuchování, posmívání, atd.) a jednomu se to nelíbilo. „Jednalo se o zajímavý případ, kdy žáci mezi sebou prováděli takové obyčejné klukoviny, ale jednomu se to nelíbilo, tak si přišel stěžovat. Jednalo se o pošťuchování, provokování, používání hanlivých slov, apod. Postupoval jsem takto, promluvil jsem si s obětí a poté s celým kolektivem třídy. Následně jsem se více zaměřil na chování žáků. Po vyjasnění si, že ne všem ve třídě se taková sranda líbí, se zdá, že je situace lepší.“

Jeden s respondentů odpověděl, že se se šikanou opakovaně setkal, ale odmítl o případech mluvit.

Otázka č. 7: Zabýváte se prevencí šikany? Jak předcházíte jejímu vzniku?

Čtyři respondenti odpověděli ano, tři ne a jeden částečně ano. Sedm respondentů odpovědělo, že o problémech šikany, apod. komunikují s žáky v hodinách. Pouze 1 respondent odpověděl, že se preventivní činností nezabývá vůbec-délka praxe 1 rok. Další dva respondenti, kteří odpověděli, že se prevencí nezabývají, dále uvedli, že v hodinách s žáky mluví o patologických jevech a všímají si jejich chování. „Ve svých hodinách nemám prostor na preventivní aktivity. Prevence probíhá formou výchovného vedení žáků při výuce. Je to naslouchání, všímám si komunikace mezi žáky navzájem, napomínání, vysvětlo-

vání, učení spolupráci a vzájemnosti.“

Respondenti, kteří odpověděli kladně – příklady jejich odpovědí:

První respondent: Jedenkrát týdně – komunitní kruhy – jedna hodina s třídním učitelem.

Témata: řešení problematických situací pomocí rozhovorů a her, komunikace s žáky.

Druhý respondent tvrdí: „Vypracovávám minimální preventivní program, mám konzultační hodiny, snažím se sledovat dění ve škole.“

Třetí respondent. Práce s žáky v hodinách, preventivní programy pro každý ročník jiné, stmelování kolektivu, minimální preventivní program, komunikace s žáky a předcházení agresivitě.

Čtvrtý respondent tvrdí: „V rámci třídy si toho všímám. Všímám si chování žáků. V průběhu třídnických hodin, např. můžou mi cokoliv říct.“

Otázka č. 8: Absolvoval jste nějaký vzdělávací program, kurs, seminář, apod. z této oblasti? Pokud ne, jste ochoten se vzdělávací akce zúčastnit? Pokud ano, jste ochoten se dále vzdělávat?

Čtyři respondenti odpověděli kladně, čtyři záporně. Všichni respondenti, kteří odpověděli kladně, se dále vzdělávají, tři z nich studují preventivní činnost a navštěvují semináře. Jeden respondent tvrdí: „Nebyla bych ochotna, neboť mám na starost vše, jsem správce sítě, mám na starosti environmentální výchovu, ekologickou výchovu, vedu na škole tři kroužky, takže nemám zájem o vzdělávání o šikaně.“

Respondenti, kteří odpověděli záporně:

Další tvrdí: „Byl bych ochoten se zúčastnit za předpokladu, že bych si ji nemusel sám financovat.“

Jeden z respondentů by se rád dále vzdělával. Jeden by se nechtěl vzdělávat, protože se již věnuje na škole jiným věcem.

Otázka č. 9: Četl jste nějakou odbornou literaturu zabývající se šikanou?

Pět respondentů odpovědělo kladně. Jeden z respondentů uvedl: „ano, knihu PhDr. Zdeňka Martínky – Agresivita školní mládeže“. Další respondent uvádí: „ano, především

odborné články. Bohužel si nepamatuji ani autory ani názvy literatury“. Zbylí tři četli více odborné literatury. Jeden z nich tvrdí: „ano. Koláře: Skrytý svět šikanování, Bolest šikanování. Učebnice: Sociální psychologie, Pedagogická psychologie, Příručka sociometrie (Musilovi).“ Tři z respondentů odpověděli záporně.

Otázka č. 10: **Je věnována dostatečná pozornost šikaně na našich školách?**

Čtyři respondenti odpověděli ano, dva ano i ne, jeden respondent ne a jeden nevím.

Příklady kladných odpovědí:

„My máme malou školu, děti jsou pod drobnohledem. Na velkých školách tomu může být jinak. Snažíme se děti hlídat, při sebemenším problému to řeším, čím dříve, tím líp.“

„Pokud mám na mysli naši školu, tak určitě ano. Jakmile některý z kolegů zaznamená nějaké signály, okamžitě to řeší. Navíc máme školní psycholožku, která na škole pracuje jeden den v týdnu a v případě potřeby může jít k ní na konzultace.“

„Ano. Preventivní programy, metodické pokyny, metodici prevence, psychologové.“

Jeden z respondentů odpověděl záporně „Myslím, že ne. Hlavně na velkých školách. Na malých školách jsou děti neustále pod drobnohledem. Pedagogové nemají čas ani chuť, zabývat se něčím navíc.“

Dva respondenti odpověděli, že na malých školách je a na velkých není. „Myslím, že na našich školách (malých školách) je věnován čas této problematice. Máme málo dětí, víme téměř vše o nich i o jejich rodině, tak se snažíme předcházet nějakým problémům. Ale byla jsem na velké škole a tam mám pocit, že pedagogům uniká spousta problémů a někdy je také nechtějí řešit. Mnohdy rodiče, místo aby dítě zaslouženě potrestali, tak ho omlouvají a dávají vinu pedagogovi. Takže proč by se namáhali?“

Další respondent tvrdí: „Mám pocit, že se snažíme, ale někde to není ono jenom podle toho, co slyším z ostatních škol. My máme na škole výchovného poradce, metodika prevence a speciálního pedagoga, kteří se těmto problémům věnují.“

Otázka č. 11: **Je dostatečná prevence šikany na našich školách?**

Pět respondentů odpovědělo kladně, že na jejich škole je prevence dostatečná. Tři

odpověděli záporně. Jeden z respondentů tvrdí: „Prevence by mohlo být více, je to otázka financí. Řeší se to, až k tomu dojde. Prevence je málo. Další uvádí: „Pedagogové nemají na prevenci čas.“ Jeden respondent tvrdí: „Dává se přednost jiným věcem, problémům.“

Otázka č. 12: **Je něco co byste chtěli v této oblasti změnit?**

Dva respondenti tvrdí, že je nic nenapadá. Jeden odpověděl, že to není otázka pro něj. Největší počet respondentů, a to 5, by něco změnit chtěli.

Příklady:

„Ano – informovanost žáků, daleko přísnější postihy agresorů, při prokázání šikany postihy rodičů agresorů (např. odebrání dávek, přídavek na dítě, atd.), nechránění identity agresorů, zapojení agresorů a celé třídy do nápravy.“

Jeden respondent – změnit přístup rodičů k učitelům, za šikanu „házejí vinu na kantory“, spolupráce s rodiči, zlepšit výchovu dětí, vymezit jim hranice. „Celkově si myslím, že pro 1. stupeň ZŠ je malá nabídka preventivních programů, besed, atd. Pokud se něco objeví, mají plno, nemohou přijít, nemají čas, anebo nejsou peníze. Nebo se programy opakují, a když to děti vidí opakovaně, nebaví je to. „Metodici pracují zadarmo nebo za malý příspěvek, pak se stane, že to dělají jen naoko.“

„Možná vychovat lépe rodiče, neboť mnohdy oni neberou příliš vážně náznaky šikanování. Ale na to je již pozdě.“

„Nejlepší by bylo, kdyby k ní vůbec nedocházelo. Více se věnovat prevenci, ale to bych přenechala odborníkům. Děti víc vnímají cizí lidi, když jim něco říkají, než nás učitele, které vidí běžně. Odborníci jim vylíčí příklady z praxe a to je víc zaujme a jsou schopni poslouchat a vnímat.“

6 ZÁVĚR VÝZKUMU

Všichni respondenti měli jasnou představu o tom, co znamená pojem šikana a jak rozpoznat některé její varovné signály. Někteří uvádějí, že šikanu je velmi těžké rozpoznat. U žádného z respondentů jsem se nesetkala s netečností a nezájmem o tento problém. Pouze v jednom případě měl respondent velmi málo informací z této oblasti. Délka jeho praxe byla jeden rok. Při podezření na šikanu měli všichni oslovení vytvořený teoretický plán, jak by ji řešili, příp. na koho by se obrátili. Šest respondentů uvedlo, že se již s tímto problémem setkalo, polovina z nich začala s jejím řešením sama, dva se obrátili na odborníky a jeden z respondentů se nechtěl k případům vyjadřovat. Preventivní činností se zabývá sedm pedagogů, a to prostřednictvím výchovné činnosti v hodinách, komunikace s žáky a sledování dění ve škole. Zbývající pedagog uvedl, že se prevenci nevěnuje (praxe 1 rok). Pravidelná preventivní činnost byla popsána pouze ve dvou rozhovorech. První škola: Byl to preventivní program, probíhající jednu hodinu, jedenkrát týdně, který vedl vždy třídní učitel dané třídy. Témata byla buď aktuální (podle problému, který se ve třídě, škole řešil) nebo se jednalo o všeobecnou tematiku, např. čím chceš být, vlastnosti člověka, atd. Jednou za měsíc měli besedu se všemi žáky školy na téma, které se vybralo ze schránky důvěry. Do této schránky vkládali žáci i učitelé problémy, otázky, apod., které je trápily a zajímaly. Tato škola patří mezi malé do padesáti žáků. Další ze škol měla vypracován preventivní program, pro každý ročník jiné téma, které se pravidelně probírá celoročně (např. trestné činy na dětech, trestní odpověď mládeže, prevence šikany, atd.). Na tématech spolupracují s SVP a Policíí ČR, podle tématu.

Ostatní pedagogové udávají, jako preventivní činnost, např. vypracování minimálního preventivního programu, tématickou přednášku jedenkrát ročně, přítomnost metodika prevence, psychologa, výchovného poradce na škole, apod. Polovina respondentů uvádí, že se již zúčastnila vzdělávací akce na toto téma a budou se i v budoucnu dále vzdělávat. Dva z respondentů se vzděláním nezabývají ani to nemají v úmyslu, protože jsou zaneprázdnění jinými povinnostmi. Větší polovina oslovených četla odbornou literaturu s tímto tématem.

Na otázku, zda je věnována dostatečná pozornost šikaně na našich školách, odpověděla polovina, že na té jejich škole ano. Jako plus uvádějí menší počet dětí na škole a větší přehled o nich. Dva respondenti tvrdí, že problémem, proč je někde prevence nedostatečná, je nedostatek financí. Jeden s pedagogů si myslí, že pedagogové nemají na prevenci čas a také, že dávají raději přednost jiným věcem.

Větší polovina dotázaných cítí potřebu v této oblasti něco změnit a zlepšit. Problém vidí, např. v malém finančním ohodnocení pro metodiky prevence, špatné výchově v rodině, ve špatné spolupráci s rodiči, v malých trestech pro agresory, atd.

6.1 Doporučení pro praxi

Rodiče se snaží, aby jejich dítě bylo šťastné, spokojené, v kolektivu oblíbené apod. A pak zjistí, že jejich potomkovi někdo ubližuje. Mnoho rodičů zpanikaří: „Co máme dělat? Máme vůbec naše dítě posílat do školy? Je to vůbec pravda? Abychom se ve škole neztrapnili. Co když to nebylo tak zlé a my budeme za hysterické rodiče?“ Takové a milion dalších otázek se rodičům honí hlavou.

Musíme všichni vědět, jak rozpoznat šikanu

A proto bych doporučovala, aby na třídních schůzkách byli rodiče seznámeni s pravidly:

1. Jak rozpoznat šikanu u mého dítěte
2. Jak postupovat při podezření na šikanu
3. Kam se obrátit o odbornou pomoc na škole, kterou dítě navštěvuje, ale také mimo ni

(Pravidla jsem již uvedla v teoretické části)

Tyto třídní schůzky by byly povinné pro oba rodiče (pokud je dítě má), ale také by se mohli zúčastnit prarodiče, popř. lidé, kteří s dítětem tráví společný čas.

Takové informační schůzky by vedl třídní učitel. Samozřejmě za předpokladu, že problematiku šikany ovládá. Nebo by si mohl přizvat odborného pracovníka, který by se rodičům věnoval. Rodiče by dostali tato pravidla i v tištěné formě, aby se k nim mohli vracet i doma. Samozřejmě by s těmito pravidly byli seznámeni i všichni učitelé, vychovatelé apod., ale i žáci. Žáci by byli seznámeni i s tresty, které budou za toto násilné chování následovat.

Co udělat s naším školstvím, co bych změnila já

- Zavedla bych povinně pro všechny pedagogy, vychovatele, apod. zvyšování a rozšiřování kvalifikace v problematice šikany, např. formou odborných seminářů, kursů, stáží, příslušné literatury apod. Znalost v této problematice by byla povinná a podléhala by i přezkoušení.
- Dále by si museli více všimnout chování a jednání dětí.

- Učitelé by informovali rodiče o podezření nebo zjištění šikany u jejich dětí.
- Dále bych nařídila pověsit na každou školu vedle řádu školy, projevy šikany + projevy oběti šikany + odpovídající tresty za šikanování.
- Zavedla bych preventivní vyučování – tzv. 15-ti minutovku proti šikaně: To by znamenalo, že by každý den ve škole začínal čtvrthodinou, ve které by se mluvilo o správném chování, vzájemné úctě k lidem, o lásce, o řešení konfliktních situací, o zvládání různých situací apod. Toto vyučování by probíhalo také formou hraných scének, her apod. V případě, že by se v dané třídě šikana objevila, zaměřily by se tyto čtvrthodinky na konkrétní případ a případě potřeby by se řešení věnovalo více času.

Už to, že by se děti dozvěděly, že o šikaně se může (dokonce musí) mluvit nahlas, a to i v přítomnosti učitele, by bylo přínosem.

Děti by se učily, že není dobře přihlížet násilí, natož tak se ho účastnit.

Názorným příkladem by se naučily a také si vyzkoušely, jak se správně chovat a dozvěděly se, kdy už přechází hranice.

Scének, ve kterých by si vyzkoušely všechny role (od agresora, přes přihlížejícího, oběť nebo i učitele řešícího problém šikany apod.), naučily by se vcítit do emocí druhých. A snad by je to od ubližování odradilo.

Možná je to jen můj sen a možná by to ani nefungovalo, ale jedno vím jistě, že dnešní děti potřebují pomoci a kdo jiný, než my dospělí, bychom se o to měli snažit?

Jako „učebnici“ bych použila knihu: M. Koláře Bolest šikanování, která mě zcela uchvátila i přestože některé případy v ní jsou tak otřesné. A tímto vzdávám M. Kolářovi hold, protože má zájem se se šikanou poprat a ukázat řešení i druhým.

ZÁVĚR

Výchova v rodině, kde existují pevné hranice, které dítě musí respektovat, je pro duchovní vývoj dítěte nedocenitelná. Rodina by měla být chápající, milující a měla by dítě vést k morálnímu, etickému a empatickému chování. Také by měla být oporou a dobrým vzorem pro dítě, které v ní vyrůstá. Asi žádní rodiče si nepřejí vychovat ze svého dítěte agresora, a přesto k tomu dochází. Cílem mé bakalářské práce bylo ukázat, jak velký problémem šikana stále představuje, a to pro celou společnost.

V teoretické části jsem se zabývala objasněním pojmu šikana a názory různých autorů na ni. Zajímala jsem se o příčiny vzniku tohoto násilného chování, o to, jaké děti ubližují a za jakých okolností. Zabývala jsem se také tím, zda lze a jakým způsobem šikaně předcházet. Velmi zajímavým zjištěním a pro mne obrovsky cenným, bylo zjištění, že nejenom oběť, ale i agresor potřebuje pomoc. Fakt, že jsou mezi námi děti, které nepoznaly v rodině nic jiného než domácí týrání, ubližování, ponižování nebo slovní urážky, a proto se chovají agresivně. Některé z dětí se chovají agresivně z jiných příčin. Důležitou součástí problematiky šikany je její diagnostika, která může být, pro mnoho pedagogů, tím největším problémem. Protože pokud nezjistíme, že máme ve třídě problém, nemůžeme ho ani řešit. V případě, že se pedagog rozhodne vyšetřovat a řešit šikanu, měl by mít dostatečné znalosti. Preventivní činnosti by se měli věnovat všichni pedagogové.

Ve výzkumné části jsem se zabývala odpovědí na otázku, jak pedagogové základních škol vnímají a řeší šikanu. Dále mě také zajímal jejich přístup a zkušenosti v oblasti prevence šikany. Úroveň znalostí pedagogů, z této oblasti byla dobrá. Přesto některé výsledky rozhovorů, bylo velmi těžké analyzovat. Z odpovědí bylo těžké rozeznat, např. jaká je úroveň prevence. Sedm respondentů tvrdí, že se preventivní činnosti věnují, ale mezi odpovědi řadí, např. přítomnost psychologa, metodika prevence na škole nebo také to, že mají na škole vypracován minimální preventivní program. Což nevypovídá nic o praktické preventivní činnosti. Většina škol neměla vypracovaný celistvý preventivní program, kterým by se jednotliví pedagogové mohli řídit. Zajímavým výstupem výzkumu bylo zjištění, že šest z osmi respondentů se již se šikanou setkalo a pět z nich tento problém řešilo samo, ačkoli pouze dva z nich se v této oblasti vzdělávali.

Jsem ráda, že jsem si pro svou bakalářskou práci vybrala téma šikany. Sami pedagogové v rozhovorech přiznávají, že tomuto tématu již není věnována taková pozornost, jako tomu bylo dříve.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- BENDL, S. *Prevence a řešení šikany ve škole*. 1. vyd. Praha: ISV nakladatelství, 2003. ISBN 80-86642-08-9.
- BIDDULPH, S. *Proč jsou šťastné děti šťastné*. 3. vyd. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-192-1.
- BOURCET, S., GRAVILLONOVÁ, I. *Šikana ve škole, na ulici, doma. Jak bránit své dítě*. 1. vyd. Praha: Albatros, 2006. ISBN 80-00-01552-8.
- ERB, H. H. *Násilí ve škole a jak mu čelit*. 1. vyd. Praha: Amulet, 2000. ISBN 80-86299-22-8.
- FERJENČÍK, J. *Úvod do metodologie psychologického výzkumu*. 1. vyd. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-367-6.
- FIELDOVÁ, E. M. *Jak se bránit šikaně*. 1. vyd. Praha: Ikar, 2009. ISBN 978-80-249-1176-2.
- GAJDOŠOVÁ, E., HERÉNYIOVÁ, G. *Rozvíjení emoční inteligence žáků*. 1. vyd. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-115-8.
- HERZOG, R. *Násilí není řešení*. 1. vyd. Plzeň: Nakladatelství Fraus, 2009. ISBN 978-80-7238-850-9.
- KOLÁŘ, M. *Bolest šikanování*. 2. vyd. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-014-3.
- MARTÍNEK, Z. *Agresivita a kriminalita školní mládeže*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 2009. ISBN 978-80-247-2310-5.
- MATĚJČEK, Z. *Po dobrém, nebo po zlém?* 4. vyd. Praha: Portál, 1997. ISBN 80-7178-138-X
- PELIKÁN, J. *Pomáhat být. Otevřené otázky teorie provázející výchovy*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2002. ISBN 80-246-0345-4
- PÖTHE, P. *Dítě v ohrožení*. 2. vyd. Praha: G plus G. 1999. ISBN 80-86103-21-8.
- SPALKOVÁ, D. *Postavme se šikaně*. 1. vyd. Liberec: Alfa marketing, 2007
- SPURNÝ, J. *Psychologie násilí*. 1. vyd. Praha: Eurounion, 1996. ISBN 80-85858-30-4.
- ŠVARŤÍČEK, R., ŠEĐOVÁ, K. a kol. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. 1. vyd. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-313-0.
- ŘÍČAN, P. *Agresivita a šikana mezi dětmi*. 1. vyd. Praha: Portál, 1995. ISBN 80-7178-049-9.

ŘÍČAN, P., JANOŠOVÁ, P. *Jak na šikanu*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 2010. ISBN 978-80-247-2991-6.

VÁGNEROVÁ, K. a kol. *Minimalizace šikany*. 1. vyd. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-611-7.

SEZNAM POUŽITÝCH SYMBOLŮ A ZKRATEK

MŠMT ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy

PPP pedagogicko-psychologická poradna

SVP středisko výchovné péče

ZŠ základní škola

SORAD sociometrický ratingový dotazník (zjišťující oblíbenost a sociální pozice žáků školních tříd)